

Națiunea română și ambiguitățile fondatoare

Ghițulescu, Mihai

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Ghițulescu, M. (2006). Națiunea română și ambiguitățile fondatoare. *Annals of the University of Bucharest / Political science series*, 8, 53-63. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-387652>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

NAȚIUNEA ROMÂNĂ ȘI AMBIGUITĂȚILE FONDATOARE

MIHAI GHIȚULESCU*

„Chestiunea națională” a dominat societatea și cultura românească modernă. S-a făcut simțită tot timpul și peste tot, chiar și acolo unde nu ar fi avut ce căuta. Pe lângă faptul că se află în legătură cu alte probleme foarte discutate – modernizarea, raporturile românilor cu ceilalți etc. –, ceea ce o face încă mai greu de explicat, ea a fost folosită adesea și ca panaceu, paliativ ori surogat, ignorându-i-se, uneori cu bună știință, importanța, manifestările reale și efectele lor.

Este greu de spus de când au românii conștiința apartenenței la națiune. Este apariția ei determinată de manifestările naționaliste ale ultimelor două secole sau, dimpotrivă, le precede și pregătește pe acestea? Părerile sunt împărțite. La fel, în ceea ce privește factorii care au determinat apariția mișcării naționale românești. Pentru unii, naționalismul românesc este un produs de import, pentru alții este o creație sută la sută locală. Încercarea de a-l integra într-o paradigmă mai largă, regională sau chiar europeană, întâmpină la rândul ei dificultăți: pe lângă faptul că nu există o tipologie unanim acceptată, naționalismul românesc nu este într-atât de original pentru a se sustrage comparației – ideea excepționalismului este un mit naționalist – dar, în același timp, nu este nici atât de clar și de schematic pentru a putea fi clasat și etichetat fără discuții. În sfârșit, chiar sintagma „naționalism românesc” este o convenție ce desemnează, de fapt, un conglomerat de idei, curente, manifestări, din momente și împrejurări diferite, provenind din direcții politice diferite, uneori, chiar contrare.

„În căutarea Ruritaniei”

Luând în considerare observația lui H. Kohn că naționalismul occidental este precedent statului modern, pe când cel răsăritean este o reacție la un stat care nu corespunde granițelor etnodemografice¹, intrăm, de la început, într-o zonă neclară. Atunci când s-au făcut simțite primele manifestări naționale, nu

* Universitatea din Craiova.

¹ Vezi ALINA MUNGIU-PIPPIDI, „Naționalismul, politica etnică și național-comunismul”, în ALINA MUNGIU-PIPPIDI (coord.), *Doctrine politice-concepte universale și realități românești*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 114.

exista un stat unic al românilor. Existau, în schimb, două state care își revendicau autonomia, în virtutea drepturilor istorice, și un grup etnic românesc care, invocând la rândul său (și) istoria, cerea drepturi politice într-un stat, am spune, fără frontiere etnodemografice. Înainte de un stat unic, românii au dorit, într-o parte, autonomia sau independența statelor existente care ar fi maximizat puterea reprezentanților naționalității române și, în cealaltă parte, un înalt grad de autonomie politică (incluzând aici un sistem educațional și un aparat cultural propriu) în cadrul unui stat ne-românesc². Cazul românesc este suficient pentru a observa că un model unic aplicabil întregului est european este imposibil.

În teoria lui Gellner³, Europa apare divizată în patru zone⁴, cărora le corespund

² BRIAN BARRY, „Naționalism”, în DAVID MILLER (coord.), *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, traducere de Dragan Stoianovici, Editura Humanitas, București, 2000, p. 526.

³ Îmbinând elemente culturale, economice și politice, Ernest Gellner creează un scenariu foarte amănunțit, care poate fi rezumat astfel: istoria omenirii apare împărțită în trei stadii: preagricol (stat inexistent), agricol (stat opțional), post-agricol/industrial (stat inevitabil). Naționalismul este un efect (nu singurul) al evoluției sociale a epocii industriale; anterior, nu a putut fi vorba de așa ceva. În epoca agricolă, culturile înalte (ale claselor conducătoare), scrise, au coexistat cu mai multe culturi nescrise, joase sau populare (ale diferitelor comunități umane). Această situație era menținută pentru a-i diferenția pe conducători de conduși, dar și diversele grupuri de conduși între ele (avantajul naționalismului Islamic față de celelalte rezultă, în viziunea lui Gellner, tocmai din apropierea culturii înalte de cele joase). De multe ori, o cultură înaltă era mai apropiată de alte culturi înalte „adverse” decât de culturile populare „supuse”. Era o societate stabilă, stratificată, dogmatică. Industrializarea a atras omogenizarea și a impregnat o oarecare mobilitate culturală vechii societăți anchilozate. Comunicarea, deci cultura, a căpătat o importanță nouă. S-au născut aspirații egalitare, dar ele au avut de înfruntat atât vechile inegalități, acum accentuate, cât și altele noi, rezultate din același proces de industrializare. Acesta este presupus a fi momentul nașterii naționalismului, care are loc în două etape. Prima reprezintă un conflict între bogați și săraci (privilegiați și subprivilegiați). Gellner afirmă, contrar teoriei marxiste, că acesta nu izbucnește decât dacă cele două tabere se vor identifica (pe sine și pe ceilalți) din punct de vedere cultural/etnic. Un grup astfel constituit, cu conștiința propriei individualități etno-culturale, este deja o națiune care va încerca să se organizeze în jurul unei culturi înalte: fie va adopta o cultură înaltă deja existentă (care trebuie adaptată pentru a deveni accesibilă unei populații cât mai largi), fie va transforma (prin mijloace instituționale: școală, presă, literatură etc.). În ambele cazuri însă, naționalismul va pretinde „renașterea unei vechi culturi naționale”. În acest stadiu, religia poate fi și ea baza unei culturi înalte și, implicit, a unei noi națiuni, dacă înainte de nașterea naționalismului ea îi definea pe toți cei subprivilegiați în raport cu privilegiații sau/și, mai ales, dacă era singura trăsătură pozitivă comună. Stadiul al doilea este diferit: nu se mai manifestă ca un conflict social, ci ca unul etnic, veritabil. Culturii înalte diferite trebuie să i se adauge o barieră mai veche și „de nedepășit” (culoarea pielii e considerată cazul tipic) în calea mobilității și egalității, ceea ce autorul numește *entroporezistență*, adică o clasificare bazată „pe un atribut ce are tendința marcată de a nu deveni, chiar după trecerea timpului de la întemeierea inițială a societății industriale, egal răspândit în întreaga societate.” Concluzionând, există două principii care determină apariția noilor unități naționale: *principiul barierelor de comunicare* și *principiul prohibitorilor entropiei sociale* (Vezi ERNEST GELLNER, *Națiuni și naționalism*, traducere de Robert Adam, Editura Antet, București, 1997, pp. 89-101).

⁴ Într-o lucrare mai recentă, *Conditions of Liberty: Civil Society and its Enemies* (1994), Gellner distinge, în general, în Europa, patru zone: vestul, coasta Atlanticului (state conduse de dinastii puternice și care se suprapuneau în mare unor arii culturale; naționalismul nu a creat o

patru vârste. Dacă asupra diferențelor culturale dintre ele există îndoieli, nimeni nu poate nega existența decalajelor de dezvoltare. Altfel spus, Europa poate fi considerată unitate culturală cu patru vârste, care explică aparentele diferențe culturale și, implicit, manifestările diferite ale naționalismelor din spațiul ei. Gellner insistă asupra Europei Centrale și de Est, considerând că aici, elementele necesare verificării teoriei sale sunt mai vizibile decât în Occident. Estul a fost, după Gellner, lipsit de cultură înaltă dar și de stat. Despre diferența de cultură vom vorbi mai jos, arătând că, deși a existat o ruptură între cultura înaltă și cea populară, cele două nu își erau întru totul străine.

Ceea ce poate da frisoane românilor este faptul că exemplul fictiv, scenariul caracteristic al evoluției unui naționalism, numit *Ruritania*, seamănă, la prima vedere, izbitor cu România. Să fie o coincidență faptul că unele ediții ale romanului din care a fost împrumutat acest nume (*Prizonierul din Zenda*, de Anthony Hope) au avut pe copertă portretul lui Al. I. Cuza? Elitele și biserica Ruritaniei – teritoriu al unui imperiu multinațional – vorbesc o limbă diferită de cea a poporului retras în văi izolate, fără vreun contact cu exteriorul. Nu putea fi vorba de idee națională în astfel de împrejurări. Ea a fost creată artificial, de elitele care au intrat în contact cu civilizația occidentală. Printr-o „inginerie socială”, istoricii, lingviștii, etnografii etc. au stimulat apariția, în zona lor de origine, a unui fenomen care, în Vest, evoluase organic vreme de secole⁵.

Fără a forța comparația, scenariul gellnerian merită rezumat. Ruritanii reprezintă o populație rurală care locuiește în ținuturi apropiate, dar discontinue, incluse în Imperiul Megalomaniei. Limba lor, așa-zisa ruritană, este de fapt un conglomerat de dialecte înrudite însă nu perfect inteligibile reciproc. Aristocrația locală vorbește o limbă diferită, iar biserica dominantă are o altă limbă de cult. Acestora trei li se adaugă limba micilor comercianți, de etnie și religie diferită, disprețuiți de țăranii ruritani. Istoria zbuciumată a ruritanilor este reflectată mai întâi, în cântece de jale, iar apoi, în muzica, literatura cultă și în cinematografie. Eroul național este un haiduc. În secolul al XIX-lea, a început industrializarea rapidă în mai multe zone ale Imperiului Megaloman; nu însă și în Ruritania. Țăranii de aici s-au văzut obligați să își caute de lucru în zonele mai dezvoltate. Concomitent, tinerii care urmau studii teologice, cunoscând atât limba oficială, cât și pe cea liturgică, au intrat în contact cu ideile liberale apusene și, deturnați de la misiunea lor religioasă, au devenit adevărați „apostoli naționali”. Idealurile propovăduite de ei au avut o priză tot mai mare la public, în condițiile intensei circulații a forței de muncă, ale introducerii învățământului primar și a serviciului militar obligatoriu. Cu

nouă cultură înaltă, ci a răspândit-o pe cea deja existentă), zona centrală (divizată politic dar posesoare a unor culturi superioare, codificate: singurul lucru care se impunea era crearea statelor), Estul (lipsit atât de cultură înaltă – obținută târziu prin „distilarea” unor culturi populare – cât și de stat). A patra și ultima zonă este Rusia, cu toate națiunile imperiilor sale (vezi ALINA MUNGIU-PIPIDI, *Transilvania subiectivă*, Editura Humanitas, București, 1999, pp. 39-41).

⁵ ALINA MUNGIU-PIPIDI, „Naționalismul...”, pp. 114-116.

toate acestea, susține Gellner, nu existau factori care să împiedice asimilarea ruritanilor cu populația vorbitoare de limbă megalomană. Cei care au dorit au și reușit să se asimileze, urmașii lor bucurându-se – datorită disponibilității lor de a munci din greu – de o situație comparabilă cu cea a megalomanilor neruritani. În consecință, nu era previzibilă apariția unui naționalism ruritan violent. Apariția sa nu este totuși legată de nici un calcul conștient – care ar fi fost, în mare măsură, util. Deșteptătorii naționaliști, în romantismul lor, nu au prevăzut implicațiile politice și economice ale creării statului național. Ce s-a întâmplat? Ar fi o greșeală să credem că, în secolul al XIX-lea, țăranii își iubeau cultura și erau conștienți de diferențele culturale dintre ei și ceilalți. În comunitățile lor introvertite, cultura era invizibilă; solidaritățile cele mai largi puteau cuprinde, cel mult, un grup de sate. Deschiderea acestei lumi, încă din prima perioadă a industrializării, a dat naștere unei duble diferențe: pe de o parte, între capitaliști și proletarii lipsiți de forță economică, pe de alta, între vorbitorii limbii oficiale și cei ai unor idiomuri locale. Funcționează, în acest caz, *principiul barierelor de comunicare*. Diferențele culturale, în special lingvistice, adăugate celor materiale, constituie un handicap pentru indivizi, dar un avantaj pentru comunitățile în formare. Defavorizații constată că vorbesc o limbă comună, sau limbi apropiate, în vreme ce toți cei mai bine situați vorbesc o limbă complet diferită. Din acest contrast și cu încurajarea „animatorilor naționaliști”, locali sau străini, a luat naștere *națiunea ruritană*. În continuare, zonele locuite de ruritani s-au unit, noul stat și-a proclamat independența și a devenit, în secolul al XX-lea, Republica Socialistă Ruritană⁶.

Istoria fictivă a ruritanilor seamănă cu istoria reală a românilor, fără a se suprapune perfect. La o privire mai atentă, sesizăm că similitudinile țin mai degrabă de detaliu (tradițiile, cântecele și poveștile cu haiduci etc.) decât de fondul problemei. În primul rând, românii nu au fost parte a unui imperiu megaloman unic. Ceea ce face însă ca povestea să nu se potrivească românilor sunt presupusele bariere de comunicare. E greu de apreciat în ce măsură clivajele prezentate de Gellner se regăsesc în spațiul românesc și, mai ales, ponderea pe care au avut-o ele în nașterea naționalismului. Limba țăranilor a fost diferită de cea liturgică și, în funcție de momentul istoric, de cea a aristocrației, dar această problemă nu pare – din perspectiva noastră – de nedepășit. Relativa omogenitate lingvistică a spațiului locuit de românii care au format mai târziu statul național nu este, în general, pusă la îndoială. S-a vorbit și de caracterul de artefact al limbii române, Asachi, de exemplu, vorbea, în 1839, de obligația literaților de a respecta limba cărților bisericești, pentru a nu avea o limbă bisericească înțeleasă de toți, și trei limbi provinciale⁷. Românii nu vorbeau, la începutul epocii moderne „un grup de dialecte mai mult sau mai puțin

⁶ ERNEST GELLNER, *op. cit.*, pp. 91-98.

⁷ GARABET IBRĂILEANU, *Spiritul critic în cultura românească*, ediție selectivă, note și tabel cronologic de Constantin Ciopraga, Editura Junimea, Iași, 1970, p. 56.

5

inteligibile reciproc”, așa cum spunea Gellner, ci o limbă, dincolo de diferențele zonale, neesențiale, unică pe întreg teritoriul statelor românești. Dacă se au în vedere doar diferențele dintre populație și conducătorii politici, situația Transilvaniei este destul de apropiată de cea gellneriană. Limba română a fost, aici, multă vreme, vorbită doar de țărani, o aristocrație românească fiind practic inexistentă (restrânsă și fie marginalizată, fie asimilată celorlalte națiuni), așa încât clivajul etnic s-a putut crea pe fondul unui clivaj social. O cu totul altă discuție este cea privitoare la principate, unde, chiar dacă, la începutul secolului al XIX-lea, politica se făcea în grecește, protipendată cunoștea și limba poporului, fiind, în cea mai mare parte, de origine românească. Mulți boieri, chiar grecizați, erau localnici și vorbeau limba locului – este relevant cazul lui Dinicu Golescu. Cade, așadar, precizarea că limba „nu este de fapt vorbită de nimeni în afara acestor țărani”. În apropierea anului 1821, a existat o identificare etnică a clasei conducătoare, dar nu e deloc clar în ce măsură a marcat ea evoluția fenomenului național. În plus, mai important pare să fi fost clivajul etnic din interiorul clasei superioare. Promotorii ideii naționale nu au fost, oricât au căutat să o demonstreze unii istorici ai regimului comunist, plebei, ci, în majoritatea lor, boieri mici, mijlocii, dar și mari, atinși de (neo)elenism. Scenariul lui Gellner apare miniaturizat, desfășurându-se în cadrul unui grup restrâns, fără a implica poporul de rând. Continuând în aceeași logică, ar trebui să credem că, dacă nu s-ar fi produs grecizarea boierimii, naționalismul românesc ar fi fost lipsit de mobil.

În clasificarea lui Peter Sugar, naționalismul românesc apare sub eticheta de „birocratic” sau „de stat” – asemănător celor din Turcia sau Grecia – identificând națiunea cu statul și cu guvernarea. Această concepție se întemeiază pe presupuziția că, în spațiul românesc, birocrăția de stat, formată invers decât în Occident, înaintea capitalismului industrial, a fost principalul promotor al principiului național, ajungând până la a considera naționalismul o politică de stat. Sugar scapă din vedere faptul că primele manifestări naționaliste sunt anterioare, cu aproximativ o jumătate de secol, creării primului stat național românesc și că, în toată această perioadă, ele s-au plasat mai degrabă în opoziție față de puterea politică oficială. Nu poate fi acceptată nici ideea că proiectul național ar fi fost singura sau măcar principala preocupare a elitelor conducătoare autohtone. El trebuie privit, în contextul epocii, într-o corelație firească cu dorința de modernizare politică, economică, socială etc.

Diametral opusă este teoria lui Nicolae Iorga care considera că naționalismul, în general, este o operă a statului. Cazul românesc însă este privit ca o excepție: „nu națiunea noastră a fost creată de un stat, ci statul nostru a fost creat de o națiune”⁸.

⁸ NICOLAE IORGA, „Doctrina naționalistă”, în *Doctrinile partidelor politice*, ediție și note de Petre Dan, Editura Garamond, București, 1994, p. 42.

Națiunea punct cu punct

Nu vom intra aici în discuții teoretice despre diferențele conceptuale dintre „etnie” și „națiune”. Ne vom limita la a nota că, în spiritul secolului al XIX-lea, celor două le-a fost postulată sinonimia, teoria renaniană nefiind decât aparent o excepție.

Vom prelua, în continuare, cele șase trăsături ale etnicității enumerate de A. Smith și J. Hutchinson⁹, aplicându-le cazului concret românesc.

În primul rând, numele comun. Remarcăm absența, până în secolul al XIX-lea, a unui termen generic care să definească ansamblul populației și al teritoriilor românești¹⁰. Au existat termeni precum „valah”, „moldovean”, „moldo-valah”, „român” sau „daco-român”, folosiți alternativ și cu semnificații diferite. „Valahi” erau considerați locuitorii Valahiei, dar și, în sens etnic, toți românii; la fel, pentru „români” și „daco-români”. „Dacia” a fost, în sens strict geografic, denumirea dată întreg spațiului românesc, înainte de apariția și înrădăcinarea termenului „România”. Inițial era un simplu toponim, cu rostul de a sugera că etnicii români locuiau pe teritoriul vechii Dacii; abia mai târziu a căpătat sensul etnic, subliniind ce de-a doua componentă originală. Substantivul „român” și adjectivul „românesc”, ale căror începuturi sunt plasate undeva în secolele XV-XVI, au avut trei sensuri: unul etnic general, delimitând românii străini, altul etnic particular și, în același timp, politic, referitor numai la Țara Românească, și un al treilea, social, desemnând țărănimea dependentă din Valahia. Sensul cel mai general, folosit multă vreme numai de o pătură subțire, a ajuns să se impună treptat asupra celorlalte două¹¹. „România” apare pentru prima dată la un istoric sas din Transilvania, Martin Felmer, în secolul al XVIII-lea, apoi la istoricul grec din Țara Românească Dimitrie Philippide, autor, în 1816, al unei *Istории a României* și al unei *Geografii a României*¹².

Urmează faptul sau mitul originii comune. Ideea originilor latine a apărut încă din secolul al XVII-lea, reluată în secolele următoare, când i s-a adăugat „ideea dacică”, miturile fondatoare fiind (re)elaborate pentru a servi idealurilor epocii. Aceste idei despre origini nu au avut, oricât am încerca să o demonstrăm, răspândire în rândul poporului, ci au rămas cantonate la vârful societății.

Memoria istorică comună reprezintă aspectul cel mai interesant. Evident, ea a lipsit până târziu. Un demers semnificativ de construire a unei istorii comune

⁹ Este vorba despre: numele comun; mitul originii comune; memoria istorică (amintiri colective ale unui trecut comun); unul sau mai multe elemente ale unei culturi comune (în general, religie, obiceiuri, limbă); legătură (fizică sau simbolică) cu un teritoriu ; un sentiment de solidaritate (cel puțin din partea unei anumite părți a populației) (A. SMITH, J. HUTCHINSON, *Ethnicity*, Oxford University Press, 1996, apud ALINA MUNGIU-PIPPIDI, „Naționalismul...”, pp. 110-111).

¹⁰ LUCIAN BOIA, *Istorie și mit în conștiința românească*, ediția a III-a adăugită, Editura Humanitas, București, 2002, p. 62.

¹¹ VLAD GEORGESCU, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române, 1750-1831*, Editura Academiei RSR, București, 1972, p. 171.

¹² LUCIAN BOIA, *op. cit.*, p. 62.

este inaugurat de cărturarii Școlii Ardelene și continuat de pleiada de scrieri istorice din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Trecutul este reconstruit sau reinterpretat în favoarea ideii naționale. Ernest Renan scria că „uitarea istoriei sau reconstituirea eronată a evenimentelor reprezintă un factor esențial în formarea unei națiuni”¹³. Întreaga istorie devine națională. Istorismul marchează această epocă în care „politica capătă, la români, forma unei anticipări a trecutului”, devenind reperul esențial în proiectarea viitorului¹⁴. Lucian Boia, urmărind parcursul unui mit de-a lungul a trei secole, a arătat cum Mihai Viteazul a devenit, abia în anii 1830-1860, din erou războinic al creștinătății simbol al unității naționale românești¹⁵. La fel, amintirile comune nu au fost împărtășite ușor de popor, a fost nevoie de o uriașă activitate de propagandă, începută acum aproape două sute de ani și continuată până azi.

Elementele unei culturi comune au fost factorul obiectiv cel mai solid. Religia ortodoxă majoritară, limba și obiceiurile reprezintă ceea ce românii au în comun și fără de care artificiile naționaliste ar fi fost mult mai dificile; poate chiar imposibile. Astfel, se poate spune că faza primară a naționalismului românesc este tocmai obârșia sa culturală, că „variantele Mioriței” și nu trecutul ori o conștiința de sine reprezintă punctul comun al românilor¹⁶. O discuție aparte este necesară pentru religie. În primul rând, ea nu a avut același rol în principate și în Transilvania. Aici, românii erau fie ortodocși, fie uniți, exista deci o diferență religioasă în cadrul comunității. Ea nu a fost un motiv de ruptură majoră, dar a împiedicat, într-o oarecare măsură, valorizarea națională a religiei, astfel că nu o anumită confesiune, ci pur și simplu alteritatea confesională a îndeplinit o funcție națională. Exact invers au stat lucrurile în Valahia și Moldova, unde ortodoxia era dominantă. Atâta vreme cât valorile ortodoxe au fost dominante și chiar când sentimentul național a început să mijască, religia a fost utilă ca factor de integrare în spațiul (sud-)est european și de opoziție față de „turcii păgâni”. În scurt timp însă a avut loc o mutație radicală, ortodoxia devenind chiar un pericol de asimilare a românității¹⁷ sau, cum spunea George Barițiu (care făcea în epocă aceleași observații), de subsumare a „specificului sarcinilor naționale viziunii integratoare a ortodoxiei”¹⁸. Din această perioadă datează supra-uzata metaforă a „insulei de latinitate într-o mare slavă”.

¹³ Apud E. J. HOBSBAWN, *Națiuni și naționalism din 1780 până în prezent – program, mit, realitate*, traducere de Diana Stanciu, Editura ARC, Chișinău, 1997, p. 59.

¹⁴ DANIEL BARBU, *Șapte teme de politică românească*, Editura Antet, București, 1997, p. 18.

¹⁵ LUCIAN BOIA, *op. cit.*, pp. 69-74.

¹⁶ IOAN CHINDRIȘ, *Naționalismul modern*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1996, p. 178.

¹⁷ LUCIAN BOIA, *op. cit.*, p. 66.

¹⁸ Apud GEORGE EM. MARICA, „Elemente ale sociologiei națiunii la scriitorii români din secolul al XIX-lea”, în ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (coord.), *Națiunea română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 456.

Legătura cu teritoriul este ilustrată de ideea răspândirii românilor pe întreg spațiul dacic, față de care naționaliștii români manifestă un atașament simbolic. Pentru ca acest atașament să fie împărtășit de marea masă a poporului, în mod firesc legat de un perimetru mai restrâns, a trebuit să se aștepte formarea unui stat național.

În sfârșit, sentimentul de solidaritate este prezent, așa cum spuneau Smith și Hutchinson, la o anumită secțiune a populației, din fiecare zonă locuită de români. În lipsa acestuia, întreaga mișcare ar fi fost imposibilă. Sentimentul de solidaritate, conștiința și voința națională pun în valoare ceilalți factori, îi modifică și chiar îi construiesc.

Concluzionând, în temeiul acestei teorii, românii, chiar întrunind condițiile obiective necesare existenței unei etnii/națiunii, nu au putut fi astfel. În lipsa unui nume comun, a unui mit clar conturat și larg împărtășit al originilor, a unei amintiri colective a trecutului comun, ei nu au fost o etnie/națiune la începutul epocii moderne și deci, pentru a putea justifica un proiect politic, a trebuit să devină rapid. Pretenția lor de a forma un stat a trebuit însoțită de o acțiune de autocreare a națiunii. Altfel spus, construcția națională nu a precedat, ci a acompaniat construcția politică.

Concepțiile asupra originii naționalismului românesc pot fi încadrate în două categorii: naționaliste și nenaționaliste. Acestea din urmă aparțin, de regulă, cercetătorilor contemporani, occidentali, dar și români, și pornesc de la două premise: 1) naționalismul, în general, este un produs imaginar al modernității și 2) naționalismul românesc a luat naștere în urma contactului cu lumea occidentală. De aici nu se poate deduce decât că primele manifestări naționaliste au loc în secolul al XIX-lea, mai devreme sau mai târziu, poate cu firave rădăcini în sfârșitul de secol al XVIII-lea. Școala Ardeleană poate fi considerată drept o primă afirmare a națională românească, „prima breșă importantă” în vechea cultură, pătrunsă mai degrabă de ideea ortodoxă decât de ideea națională¹⁹. În același ton se află și concepția socialistă, cu precizarea că ea vede în interesul economic mobilul luptei naționale.

Exemplificatoare pentru aceasta din urmă, în gândirea românească, este concepția lui Ștefan Zeletin. Spre deosebire de tendința generală de a pune apariția ideii naționale pe seama fluxului de idei occidentale, el consideră că aceasta este o urmare a apariției economiei capitaliste în spațiul românesc. Nu curentul ideologic Paris-București-Iași, zgomotos și superficial, ci un altul, comercial, pornit de la Londra și ajuns la noi prin porturile maritime și fluviale, explică nașterea „societății burgheze naționale”²⁰ și, implicit, a dorinței de

¹⁹ LUCIAN BOIA, *op. cit.*, p.66.

²⁰ ȘTEFAN ZELETIN, „Burghezia română. Originea și rolul ei istoric” (1925), în ȘTEFAN ZELETIN, *Burghezia română; Neoliberalismul*, ediție alcătuită de Cristian Preda, note bio-

9
 „neatârănare, unitate și omogenitate națională”²¹. Într-o primă etapă, imediat următoare Tratatului de la Adrianopol (1829) care stipula libertatea comerțului, circulația nestingherită a mărfurilor a atras tendința de unitate națională și, în viziunea lui Zeletin, primii pași spre aceasta au fost de natură natură economică: convenția vamală din 1835 și uniunea vamală din 1847 – ca argument este amintit „Zollverein-ul” german. În paralel, răsare și dorința de independență. Concluzia, reluată de Zeletin în multe din studiile sale, este că „procesul de naștere a burgheziei române se confundă cu procesul de regenerare națională, de alcătuire a statului român modern unitar și neatârnat...” datorat „...în întregime expansiunii capitalismului anglo-francez, mai ales a celui englez, în Principatele Române.”²² Cazul românesc nu este singular, dimpotrivă, el se potrivește perfect modelului general – de altfel, demonstrarea acestei „normalități” este principalul obiectiv al lui Zeletin – căci, conform unei legi istorice, peste tot „nașterea conștiinței naționale și a sentimentului de solidaritate națională este răsunetul sufletesc al luptei de încheagare a burgheziilor naționale europene”²³. Într-o a doua etapă, ulterioară formării statului, „băștinașii” se ridică împotriva capitalului și a burgheziei străine (la început, în mod fatal, ele sunt străine) pătrunse în țara lor, încercând să le naționalizeze. Este momentul când naționalismul se desparte în două direcții: reacționară, tradiționalistă, conservatoare și burgheză, capitalistă, liberală, continuatoare a curentului de eliberare anterior.²⁴ Dintr-o perspectivă materialist-istorică, Zeletin imaginează, deci, o naștere în două etape a naționalismului: mai întâi, penetrarea capitalismului străin distruge „tradițiile” și vechea ierarhie politică și socială și aprinde dorința de emancipare care, odată realizată, face loc unei dorințe de emancipare economică de sub tutela burgheziei străine.

La polul opus, concepțiile naționaliste, convinse de caracterul natural și necesar al națiunii, încearcă să împingă începuturile naționale cât mai departe în timp, atât cât le permite instrumentarul istoric.

Pentru exemplificare vom apela la Nicolae Iorga; acesta, în pretenția sa de a fonda o doctrină naționalistă autonomă, propunea, 1922, o schiță istorică a națiunii, a sentimentului și a doctrinei naționaliste românești. În primul rând, el găsește două forme ale doctrinei: una nouă, având, asemenea tuturor doctrinelor, anumiți creatori și fiind, deci, o construcție mentală, și o alta, „principală, originală: un fel de naționalism instinctiv și foarte democratic”, apărută odată cu poporul român. Trecerea de la instinct la idee se face prin conștientizare. Singurul merit recunoscut elitelor este acela de a conștientiza și

bibliografice de C. D. Zeletin, studiu introductiv de Cristian Preda, Editura Nemira, București, 1997, p. 127.

²¹ *Idem*, „Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române”, p. 425.

²² *Idem*, „Burghezia...”, pp. 112-113.

²³ *Idem*, „Neoliberalismul...”, p. 524.

²⁴ *Ibidem*, pp. 301-316, 423-430.

de a crea o doctrină care să îi ajute și pe ceilalți să conștientizeze apartenența la națiune și solidaritatea națională. Aceasta nu schimbă cu nimic caracterul popular, democratic al naționalismului românesc. Punctul zero ales este secolul al XIV-lea, cu crearea celor două state medievale. A doua etapă este reprezentată de opera cronicarilor, boieri din secolul al XVII-lea care „au dat expresie sentimentului din care se putea alcătui o doctrină”, „au încercat a da o expresie acestei doctrine, și au alergat, pentru aceasta, la tot ce le putea servi”²⁵. Acestora le reproșează că, lăsându-se purtați de curentul Renașterii occidentale, și-au îndreptat atenția asupra originilor romane, ignorând caracterul popular, țărănesc al naționalismului local. A treia etapă este Școala Ardeleană, iar a patra – singura acceptată în teoriile nenaționaliste – este cea a gânditorilor de secol al XIX-lea, între care se remarcă Mihail Kogălniceanu, cel care „a fixat principiul naționalismului democrat în întregime”, dar „n-a putut răspunde cu atâta succes în practica lui”, naționalismul său sfârșind ca „umil satelit al liberalismului moldovean prin anii 1880”²⁶. Ce l-a împiedicat pe Iorga să împingă mai adânc în istorie începuturile sentimentului național? Un răspuns poate fi minima decență profesională. Nu trebuie exclus. Mai probabil însă este vorba de imposibilitatea de a demonstra democratismul naționalismului, pornind de la figurile antice și de impactul slab, cauzat de depărtarea temporală, al acestora asupra maselor populare care trebuia să fie animate în spirit naționalist.

Sintetizând, Lucian Boia scria: „Dacă ar fi să reținem extremele celor două interpretări, suntem fie o națiune formată în epoca modernă din rațiuni predominant materiale, fie o națiune născută odată cu istoria!”²⁷

Întreaga discuție reprezintă o particularizare a celei privitoare la originile naționalismului, în general. Scopul ei este de a sesiza cât de adânci sunt rădăcinile istorice ale națiunii. În cadrul celor două concepții mai sus amintite, există opinii diferite cu privire la data exactă a nașterii ideii/sentimentului național(e) în spațiul românesc. Diferența esențială constă în postularea primatului ideii ori a sentimentului. De o parte, ideea națională precede și stimulează sentimentul național, de cealaltă, sentimentul constituie materia primă care urmează a fi prelucrată ideologic. În alți termeni, se pune problema de a afla cum s-a născut națiunea română: ca un „enunț existențial”, ca o „intuiție existențială”, ca o „cristalizare afectivă” (un mit) ori ca o „proiecție a zonei frustrate în zona imaginarului”²⁸.

Națiunea neterminată

Din toate cele de mai sus, nu putem trage o concluzie clară asupra apariției naționalismului românesc și a națiunii române. Preluând teza potrivit căreia națiunea este o creație a naționalismului, vom face, totuși, câteva aprecieri.

²⁵ NICOLAE IORGA, *op.cit.*, p. 46.

²⁶ *Ibidem*, pp. 49-50.

²⁷ LUCIAN BOIA, *op. cit.*, p.60.

²⁸ PAUL CORNEA, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, Editura Minerva, București, 1972, p. 459.

Procesul românesc de „națiogeneză” a fost confuz, discontinuu și niciodată terminat. Nu are rost să dăm vina pe „factorii obiectivi”. Problema ține de de prelucrarea lor în imaginar, de agregarea lor într-o „ideologie națională”. „Apostolii” naționalismului românesc nu au avut o viziune clară asupra „națiunii” pe care doreau să o construiască. Fiecare dintre ei a preluat elemente disparate din efervescența ideologică europeană, creându-și propriul naționalism, instabil și neclar. Rezultatul concepțiilor lor – conjugate mai degrabă accidental decât deliberat – nu putea fi decât o națiune șubredă, cu un aer de improvizație, o națiune neterminată, cu mari probleme identitare și, prin urmare, aflată într-o relație incertă cu statul. Statul național s-a dovedit a fi imposibil, dar românii au ratat și șansa constituirii unui stat-națiune. A apărut un hibrid, a cărui funcționare a scos la iveală și chiar a accentuat ambiguitățile inițiale, la care diversele curente politice apărute în spațiul românesc nu puteau rămâne indiferente. Fiecare dintre ele a căutat soluții, dar, fatalmente, fiecare în parte și, mai ales, toate împreună au perpetuat și au amplificat, de fapt, problemele. „Chestiunea națională” a preocupat pe absolut toată lumea, de multe ori la modul obsesiv. De aceea, pentru caracterizarea politicii românești în epocile modernă și contemporană, s-au folosit sintagme precum „consens naționalist”²⁹ sau „paradigmă naționalistă”³⁰. Dacă ar fi fost așa, probabil ar fi avut loc, direct sau indirect, o reconstrucție națională. De fapt, tot consensul la recunoașterea unanimă implicită a existenței unei „probleme naționale”. Dincolo de aceasta, fiecare și-a urmat propriul drum, livrând strategii mai mult sau mai puțin fanteziste de salvare a națiunii.

Lungile dezbateri din jurul națiunii nu au adus nici o soluție, dar au reușit să bagatelizeze problema, împingând-o involuntar într-un plan îndepărtat al preocupărilor cetățenilor. Aceasta nu înseamnă însă că românii, ca grup, s-au împăcat cu ei înșiși. Solidaritatea lor scârțâie încă. O dovadă în acest sens este astăzi însăși reticența față de cuvântul „națiune”. Este din ce în ce mai rar folosit și pare desuet, prețios, grandilocvent, atunci când nu e considerat de-a dreptul „incorect politic”. Apare însă întotdeauna mai neutrul „popor” – fiind aici, propabil, și o reminiscență a celor patru decenii de discurs comunist. Din nou, vom evita discuțiile terminologice, limitându-ne la a aminti teza lui Ortega y Gasset: poporul reprezintă o colectivitate creată mecanic de istorie sau de hazard și care trăiește inerțial în virtutea unui trecut, a unui set de obiceiuri comune. Națiunea este, înainte de toate, un popor, însă unul care pretinde că reprezintă un „mod integral de a fi om” și are „un program de viață către viitor”³¹.

²⁹ IRINA LIVEZEANU, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, traducere de Vlad Russo, Editura Humanitas, București, 1998, p. 24.

³⁰ ANDREI ROTH, *Naționalism sau democratism*, Editura Pro Europa, Târgu Mureș, 1999, p. 32.

³¹ JOSÉ ORTEGA Y GASSET, *Europa și ideea de națiune*, traducere de Sorin Mărculescu, Editura Humanitas, București, 2002, pp. 12-13.